

Vaimupuudega ja vaimse tervise probleemidega inimeste õigus- ja teovõime

Euroopa Liidus (EL) elab ligikaudu 80 miljonit puudega inimest. Paljudel neist on piiratud õigus- ja teovõimete või on nad selle koguni kaotanud, mistõttu nad ei saa iseseisvalt elada ega ise enda elu üle otsustada.

Koos ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni vastuvõtmisega muutus põhjalikult puude mõiste. Konventsiooni järgi on puuetega inimesel samasugused õigused nagu kõigil teistel ja nad saavad oma elu üle ise otsustada. Selline õigustepõhine puude käsitus mõjutab oluliselt õigus- ja teovõimete puuduvat seadusloomet ning nende seadusaktide rakendamist.

Mis on õigus- ja teovõime?

Õigus- ja teovõime on inimese võime teha juriidiliselt kehtivaid otsuseid ning sõlmida juriidiliselt siduvaid kokkuleppeid. Selle teeb inimesest õigussubjekti, kellel on õigused ja kohustused. Õigus- ja teovõime on eriti oluline sellepärast, et see mõjutab kõiki olulisi eluvaldkondi nagu elukoht, abielu, tööleping, valimisõigus jne. Puuetega inimeste õiguste konventsioonis käsitletakse õigus- ja teovõime artiklis 12 „Võrdne tunnustamine seaduse ees“.

„Rõhutada tuleks [puuetega inimeste õiguste konventsiooni artikli 12] keskset rolli konventsiooni struktuuris ning selle olulist väärtust paljude teiste õiguste tagamisel.“

ÜRO Peaassamblee inimõiguste nõukogu (2009), ÜRO inimõiguste ülemvoliniku büroo uuring puuetega inimeste õiguste konventsiooni efektiivsema teadvustamise ja mõistmise teemal

Poliitiline taust

Puuetega inimeste õiguste konventsiooni ratifitseerimisega Euroopa Liidus integreeriti see liidu õigussüsteemi ning ELi pädevusse kuuluvates valdkondades tekkisid seega teatud õiguslikud kohustused. Õigus- ja teovõime piiramine on vastulus ELi õigusaktidega kaitstud mittediskrimineerimise ja võrdsuse põhimõtetega.

Euroopa Liidu poliitika võtmedokumentide kohaselt on ELi institutsioonidel õigus- ja teovõime valdkonnas täita koordineeriv

rolli. Euroopa Liidu puuetega inimeste strateegias aastateks 2010–2020 sätestatakse: „ELi meetmetega toetatakse ja täiendatakse liikmesriikide meetmeid ja programme, mille eesmärgiks on edendada võrdsust, kohustades liikmesriike harmoniseerima õigusvõimet käsitlevad seadused [puuetega inimeste õiguste konventsiooni põhimõtetega]“. 2008. aastal rõhutas puuete teemat käsitlev Euroopa Liidu kõrgetasemeline töörühm, et artikli 12 rakendamine on ühine väljakutse, millega tuleb ka ühiselt tegeleda; samuti märgiti, et väga oluline on vahetada kogemusi puuetega inimeste õiguste konventsiooni tõhusate rakendusviiside kohta.

Puuetega inimeste õiguste konventsiooni rakendamise toetamiseks analüüsis Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet vaimupuudega ning vaimse tervise probleemidega inimeste õigus- ja teovõimete käsitlevaid rahvusvahelisi ja riiklikke õigusakte. Analüüsi täiendati puuetega inimeste küsitlemisel põhinevatest uuringutest saadud tulemustega.

Õigusraamistik

Õigus võrdsele tunnustamisele seaduse ees on kindlaks kujunenud inimõiguste põhimõte, mis sisaldub nii riiklikes kui ka rahvusvahelistes õigusraamistiketes.

ÜRO

Puuetega inimeste õiguste konventsiooni artiklis 12 sätestatakse, et puuetega inimestele kehtib „õigus- ja teovõime kõigis eluvaldkondades teistega võrdsetel alustel“ ning et ainuüksi puude olemasolu ei õigusta õigus- ja teovõime piiramist. See toob endaga kaasa olulise muudatuse õigus- ja teovõime käsitusviisis, mis annab puuetega inimestele õiguse määrata enda elu ise.

„[Puuetega inimeste õiguste] komitee soovib [...] otsustamisel liikuda isiku eest otsuste tegemiselt abistavale otsustamisele, austades sel viisil inimese tegevusvabadust, soove ja eelistusi [...]“

Puuetega inimeste õiguste komitee (2012), Lõppjäreldused Ungari kohta

Euroopa Nõukogu

Enne puuetega inimeste õiguste konventsiooni vastu võetud Euroopa Nõukogu dokumentide järgi võib õigus- ja teovõimet piirata juhul, kui täidetud on teatud tingimused ning kehtestatud on kaitsemeetmed. Ainuüksi puude olemasolu ei tohi aga olla isikult õigus- ja teovõime ära võtmise põhjuseks. Kõik piirangud peavad lähtuma konkreetse isikuga seotud asjaoludest ja tema vajadustest.

Euroopa Liidu liikmesriigid

Puuetega inimeste õiguste konventsiooni jõustumine on tekitanud arutlusi Euroopa Liidu õigus- ja teovõime suhtes liikmesriikides praegu kohaldatavate õigusraamistike üle. Konventsiooni ratifitseerinud liikmesriikidel võib tekkida probleeme selliste riiklike õigusaktide välja töötamisel, mis käsitlevad isikute abistamist otsuste tegemisel ja mille meetmed seega austavad inimese tegevusvabadust, soove ning eelistusi. Pidades silmas nende liikmesriikide arvu, kes praegu reformivad õigus- ja teovõimet käsitlevaid õigusakte on selge, et puuetega inimeste õiguste konventsioon nõuab seniste põhimõtete põhjalikku läbivaatamist.

Euroopa Põhiõiguste Ameti analüüs näitab, et ELi liikmesriikides on praegu õigus- ja teovõime osas kohaldatavatel õigusaktidel teatavaid ühisjooni. Peaaegu kõikides liikmesriikides nõutakse, et inimese õigus- ja teovõime piiramiseks peab tema puhul peale vaimupuude või vaimse tervise probleemi esinema ka mõni muu kriteerium, mille tõttu ta ei pruugi suuta teha oma elus ise otsuseid. Teovõimetuks kuulutamiseotsuse järel määratakse antud isikule tavaliselt eestkostja. Kõikide ELi liikmesriikide õigusaktide järgi saab isiku õigus- ja teovõime ära võtmise ning eestkostja määramise otsuse edasi kaevata, kuigi mitmes liikmesriigis ei saa isik ise edasikaebust alustada või menetlustes ise aktiivselt osaleda.

Isiklikud kogemused

Euroopa Liidu Põhiõiguste Ameti intervjuud vaimse tervise probleemidega ja vaimupuudega inimestega juhivad tähelepanu sellele kuidas õigus- ja teovõimet käsitlevad õigusaktid võivad realselt mõjutada puuetega inimeste igapäevaelu. Kõiki õigus- ja teovõime kaotanud intervjuerituid valdas võimetusetunne.

„Kõike tehti minu teadmata, kuigi õiguslikus mõttes ei olnud neil selleks luba.” (Mees, 69 a)

Pärast eestkostja määramist väljendasid vastanud pahameelt, et piirati nende õigust enda eest otsustada.

„Olen täieliku eestkoste all. [...] Sellepärast ei ole mul valimisõigust ja ma ei saa abielluda.” (Mees, 53 a)

Samas vaidlustasid õigus- ja teovõimest ilma jätmise või eestkostja muutmise otsuse väga vähesed.

„Kohtunik ütles, et kui ma edasi kaebaks, toimuks uus kontroll ning veel mitu kohtuistungit. See oleks psühholoogiliselt mulle väga raske.” (Naine, 36 a)

Edasine tegevusplaan

Need uuringutulemused pakuvad väärtuslikke andmeid, mida Euroopa Liidu liikmesriigid saavad kasutada oma õigusraamistike harmoniseerimisel puuetega inimeste õiguste konventsiooni nõuetega. Kooskõlas konventsioonipõhimõtetele tuleks harmoniseerimistöösse aktiivselt kaasata ka puuetega inimesed nende esindusorganisatsioonide kaudu.

Intervjueritute kirjeldatud õigus- ja teovõime piirangute tagajärjed juhivad tähelepanu sellele, kui oluline on välja töötada otsuste tegemisel just abistamisel põhinevaid mudeleid, mis edendavad puuetega inimeste iseseisvust ja tegevusvabadust kooskõlas puuetega inimeste õiguste konventsiooni põhimõtetele.

Lisateave

Ülevaade FRA tegevusest puuetega inimeste õiguste valdkonnas on kättesaadav aadressil <http://fra.europa.eu/en/theme/people-disabilities>

Aruanne „*Legal capacity of persons with intellectual disabilities and persons with mental health problems*” („Vaimupuudega ja vaimse tervise probleemidega inimeste õigus- ja teovõime”) on kättesaadav aadressil: <http://fra.europa.eu/en/publication/2013/legal-capacity-persons-intellectual-disabilities-and-persons-mental-health-problems>

E-post: disability@fra.europa.eu